Onno M. van Nijf en Christina G. Williamson

Netwerken, panhelleense festivals en de globalisering van de Hellenistische wereld

Wat hebben sportwedstrijden en religieuze festivals te maken met het 'globaliseringsproces' in de Grieks-Romeinse Oudheid? Onno van Nijf en Christina Williamson doen in dit artikel verslag van de eerste resultaten van een nieuw onderzoeksproject. Zij laten hierin zien dat de antieke sport- en festivalcultuur inzichtelijk wordt met behulp van moderne netwerktheorie. Een uitgebreide Engelstalige versie van dit artikel staat op stapel.

Een van de meest fascinerende aspecten van het Griekse culturele erfgoed is de complexe feest- en wedstrijdcultuur.[1] In de hele Griekse wereld werden religieuze festivals georganiseerd met uitgebreide sportwedstrijden en competities voor dichters, musici en toneelspelers die open stonden voor alle Grieken. De beroemdste voorbeelden van deze zogenaamd agonistische festivals (van het Griekse *agôn*, wedstrijd) zijn natuurlijk de Olympische Spelen en andere zogenaamde panhelleense festivals, die van de archaïsche periode tot in de late oudheid met grote regelmaat werden georganiseerd in bijvoorbeeld Delphi, Isthmia en Nemea. Daarnaast was er een groot aantal minder bekende spelen met vooral lokale en regionale impact. Hun aantal nam spectaculair toe in de Hellenistische periode en vooral in de Romeinse keizertijd, toen deze aantallen in de honderden zo niet de duizenden gingen lopen.

In deze latere eeuwen probeerde een groot aantal festivalorganisatoren (vooral de stedelijke overheden) voor de eigen lokale festivals ook een panhelleense status te verwerven: dat wil zeggen dat men andere Griekse steden uitnodigde om deel te nemen – en om de privileges te erkennen die overwinnaars in dit soort spelen verwierven. Dit gebeurde ongetwijfeld om zich zodoende een plaatsje te verwerven in de nieuwe wereldorde die het gevolg was van de veroveringen van Alexander de Grote – en later natuurlijk van de opkomst van Rome. Zeker onder Rome werd het hele Mediterrane gebied (en een groot deel van het Nabije Oosten) een groot, onderling verbonden geopolitiek en cultureel systeem. We kunnen deze ontwikkeling beschrijven als een antieke vorm van globalisering – de Grieken zelf gebruikten de term *oikoumene* (de bewoonde, beschaafde wereld) om deze verbondenheid aan te geven. In dit artikel willen we aan de hand van een toepassing van sociale netwerktheorie laten zien dat de antieke sportcultuur een belangrijke rol speelde in het creëren en in stand houden van deze verbonden wereld.

Netwerktheorie

Netwerktheorie is een nieuwe loot aan de stam van het historisch onderzoek en het wordt ook steeds populairder bij de bestudering van de antieke wereld.[2] Sociale Netwerk Analyse (SNA) houdt zich bezig met de verspreiding van kennis en innovatie via individuele contacten. SNA kijkt naar mensen en/of gemeenschappen als '*nodes*' (knooppunten) en evalueert hun onderlinge relaties als '*ties*' (banden) die zowel '*strong*' (sterk) kunnen zijn (bijvoorbeeld in netwerken waarin iedereen elkaar kent, zoals een familie), als '*weak*' (los en meer sporadisch.)[3] In dit artikel willen we laten zien dat SNA ons kan helpen om te begrijpen hoe de Grieken door middel van agonistische festivals verbindingen wisten te leggen tussen steden, die zo knooppunten werden in een globaal netwerk gebaseerd op competitie en cultus, maar met duidelijk politieke implicaties. We zullen deze netwerkanalogie uitwerken en laten zien hoe deze festivalnetwerken functioneerden, aan de hand van een festival voor de godin Artemis Leukophryene in de stad Magnesia aan de Meander in de derde eeuw v.Chr. en een festival voor de godin Hekate in Lagina, een heiligdom van de stad Stratonikeia in Karië (eerste eeuw v.Chr). (Afb. 1)

Afbeelding 1. Kaart van zuidwest Klein-Azië, met Magnesia aan de Maeander en Stratonikeia (C.G. Williamson)

Magnesia aan de Meander en het festival voor Artemis

Een van de best gedocumenteerde nieuwe festivals met panhelleense ambities is dat voor de godin Artemis Leukophryene (letterlijk: 'Met het witte voorhoofd') waarmee de stad Magnesia zichzelf op de internationale kaart probeerde te zetten. We kunnen dit proces volgen dankzij een uitgebreid epigrafisch dossier op de wanden van een grote zuilengalerij rond het centrale marktplein van die stad, waar de correspondentie over dit festival op monumentale wijze werd vastgelegd.[4] Magnesia was een van oudsher Karische stad in de marge van de Griekse wereld. In het jaar 212 v.Chr. zagen de stadsbestuurders hun kans schoon de banden met de Griekse wereld verder aan te halen. Tijdens een beleg liet de godin zich namelijk zien op de muren van de stad – met als gevolg dat de vijanden

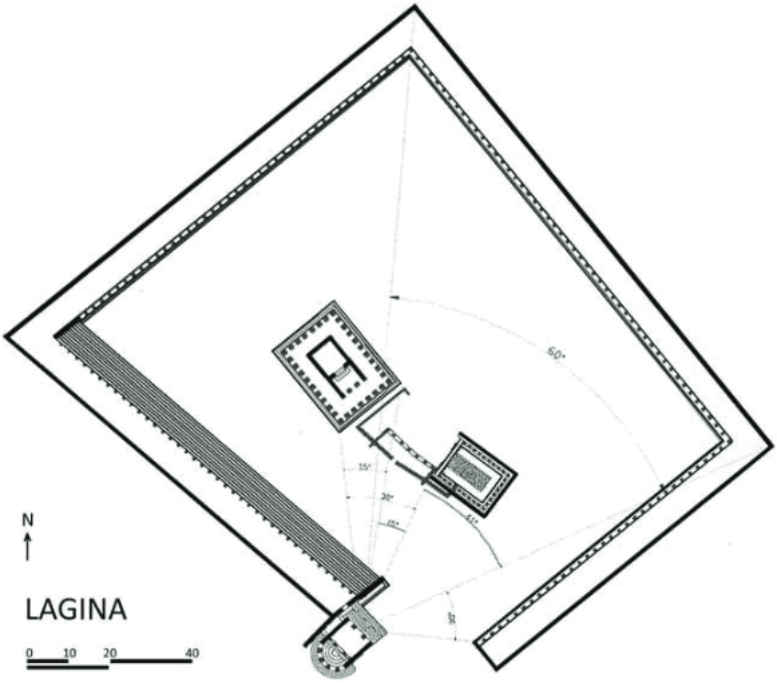
op de vlucht sloegen. De Magnesiërs grepen dit wonder aan om een plaats te kunnen verwerven in de Griekse wereld. Er werd volgens goede Griekse traditie een gezantschap naar Delphi gestuurd en op advies van Apollo poogden ze een lokaal festival door de andere Griekse steden te laten erkennen als een panhelleneens *stephanitisch* festival (een festival waarbij alleen kransen als prijzen werden uitgereikt). Helaas voor de Magnesiërs had deze *démarche* niet het gewenste effect. Niemand lijkt op hun uitnodiging ingegaan te zijn.

Een paar jaar later keerde echter het tij: de Magnesiërs ontketenden een ongekend diplomatiek offensief. Ze zonden delegaties naar steden in alle hoeken van de Griekse wereld met een uitnodiging voor een vierjaarlijks festival. Dit keer slaagde het plan wel, waarschijnlijk omdat ze zich wisten te verzekeren van de steun van enkele belangrijke Hellenistische vorsten. Dit valt allemaal op te maken uit de acceptatiebrieven van zo'n honderd Griekse steden, stedenbonden, Hellenistische vorsten en een verbond van Dionysische *technitai* (rondreizende theaterspecialisten) waarvan kopieën rond de agora werden ingebeiteld. Het gevolg was dat Magnesia zich iedere vier jaar – voor de duur van het festival – het trotse centrum kon weten van haar eigen festivalnetwerk. De monumenten met de lijsten van bezoekende steden dienden om de banden met hun 'gelijken' te vereeuwigen, om indruk te maken op bezoekers en festivaldelegaties en natuurlijk om de Magnesiërs zelf er aan te herinneren dat ze één keer per vier jaar de spil vormden in een 'wereldwijd' netwerk van Griekse steden. Het geval van Magnesia is epigrafisch buitengewoon goed gedocumenteerd, maar het was bij lange na niet uniek: vele andere steden volgden dit voorbeeld, zo ook (een ruime eeuw later) de Karische stad Stratonikeia. Dit geval laat echter wel zien dat succes niet zonder meer was gegarandeerd.

Stratonikeia en het festivalnetwerk van Hekate in Lagina.

Stratonikeia was een nieuwkomer in de Griekse stedenwereld. De Seleukidische vorsten hadden de stad gesticht door de samenvoeging van een aantal lokale gemeenschappen, die werden opgenomen als *demen* ('deelgemeenten') van de nieuwe polis.[5] Een van die *demen* was Koranza, waar in het dorpje Lagina een heiligdom voor Hekate lag. Hekate werd door Stratonikeia geadopteerd als haar beschermgodin. Het heiligdom speelde een belangrijke rol in het uitbreiden van het politieke netwerk van de stad. Aan het einde van de tweede eeuw v.Chr. werd Lagina het

belangrijkste heiligdom van de nieuwe stad: de tempel werd opgeknapt en een grote zuilengalerij werd rond de tempel en het altaar opgericht. (Afb. 2) (De spectaculaire friezen die toen werden aangebracht zijn nu te bewonderen in het archeologisch museum van Istanboel.[6])

Afbeelding 2. Plan van het heiligdom van Hekate te Lagina (na Tırpan and Söğüt 2007, Resim 2).

In diezelfde tijd werd Stratonikeia een bondgenoot van de nieuwe wereldmacht Rome – en bleef dat ook tijdens de Mithridatische oorlog, waardoor de stad zwaar te lijden had van de troepen van de Pontische koning. Dit bleek echter op termijn een goede keuze: na de oorlog kon Stratonikeia de toenmalige Romeinse dictator Sulla herinneren aan haar loyaliteit en de ontberingen die de stad had moeten doormaken als aanhanger van Rome. Op instigatie van Sulla werd dan ook een

senaatsbesluit uitgevaardigd dat Stratonikeia een forse gebiedsuitbreiding opleverde.[7] Stratonikeia werd dus een lokale grootmacht. Minstens zo belangrijk was het feit dat Rome het heiligdom en het festival van Lagina '*asylia*' toekende – dat wil zeggen dat het heiligdom door Griekse steden als onschendbaar gerespecteerd moest worden, wat grote politieke en financiële voordelen opleverde. Als respons besloot de stad de nieuwe godin *Thea Roma* (een personificatie van de stad Rome) op te nemen in de vieringen voor Hekate, die nu de *Hekatesia-Romaia* genoemd werden. Op deze manier kon de stad niet alleen haar Griekse identiteit laten gelden, maar ook de goede banden die Stratonikeia onderhield met de nieuwe wereldmacht.

Net als in het geval van Magnesia wilde de stad haar dankbaarheid en haar lokale trots commemoreren: lange inscripties werden opgesteld in het heiligdom met daarop de tekst van het Romeinse senaatsbesluit en de nieuwe privileges. Zo werden de status en de onschendbaarheid van Lagina op monumentale wijze bevestigd. Natuurlijk werden gezantschappen gestuurd naar alle hoeken van de Griekse wereld om de nieuwe status te laten bevestigen, zoals we kunnen lezen in een volksbesluit van de trotse polis. De tekst – die slechts gedeeltelijk is overgeleverd – noemt de namen van 57 steden, koningen en dynasten aan wie de uitnodigingen waren verstuurd.[8] De lijst met invitaties is geografisch opgebouwd: te beginnen met andere Griekse steden in Karië en westelijk Klein-Azië, daarna werd het 'Oude Griekenland' aangedaan (Delphi, Olympia en Elis, Athene en Argos – niet toevallig allemaal plaatsen met belangrijke panhelleense festivals) en tenslotte benaderde men een aantal nieuwe Seleukidische steden in het Griekse oosten (Damascus en Seleukia in Pieria, in het huidige Iran). De aantallen zijn minder indrukwekkend dan in het geval van Magnesia, maar het doel was vergelijkbaar: Stratonikeia eiste een centrale plaats op in een panhelleens netwerk, waarbinnen Rome op de achtergrond aan de touwtjes trok. (Afb. 3)

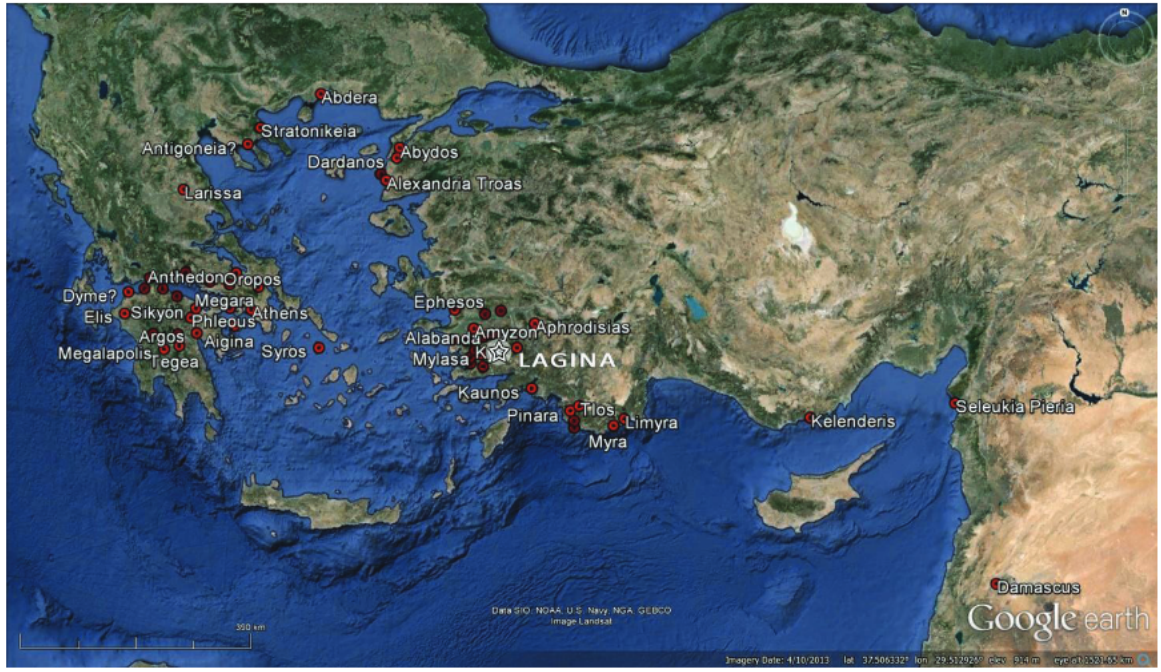
Onlangs is vastgesteld dat de inscripties op een prominente plaats in het heiligdom werden aangebracht, namelijk op de zuidwestkant van de zuilengalerij, recht tegenover de publieke tribune.[9] Op deze manier konden de Stratonikeiërs en hun gasten de ceremoniën en de wedstrijden van de Hekatesia bijwonen tegen de achtergrond van het dossier met de stichtingsdocumenten voor het nieuwe festival. De documentatie werd zo zelf een onderdeel van de rituelen die het beschreef. De epigrafische documentatie met de lijst van uitgenodigde steden diende een cognitief doel: het bood een symbolische kaart van de Griekse wereld, gezien vanuit

Stratonikeia, dat zichzelf in het centrum van deze wereld plaatste.[10] Stratonikeia slaagde er tevens in om niet alleen de andere Griekse steden, maar ook de supermacht Rome in haar netwerk te betrekken. Dit onderstreepte de claim van onschendbaarheid van het heiligdom. Daarnaast moet de zo openlijk geëtaleerde link met Rome in deze instabiele periode ook politieke winst hebben opgeleverd. Stratonikeia wilde zich ongetwijfeld presenteren als een knooppunt (*node*) in een globaliserend netwerk dat de Griekse en en Romeinse wereld omspande.

Van knooppunt tot netwerk?

Het is echter de vraag of we Stratonikeia wel mogen beschouwen als een succesvol knooppunt in een dergelijk netwerk. Om eerlijk te zijn biedt de lijst met 57 uitnodigingen niet zozeer een web van verbindingen, maar eerder een reeks individuele relaties tussen deze steden en Lagina/Stratonikeia. Om als een echt netwerk te mogen gelden moeten we ook bewijzen hebben voor reciprociteit, dat wil zeggen dat deze steden de uitnodigingen ook daadwerkelijk hebben aangenomen en deelnemers hebben gestuurd voor de wedstrijden. We moeten ook bewijzen hebben dat de Stratonikeiërs op hun beurt werden uitgenodigd om deel te nemen aan de festivals in andere steden. We moeten dus niet alleen naar de knooppunten kijken, maar ook (kritisch) onderzoeken hoe (en door wie) de verbindingen tussen de knooppunten werden gevormd. Met andere woorden: we willen weten met welke middelen kennis en innovatie verder werden verspreid. Daarnaast moeten we ook de mensen identificeren die het netwerk bijhielden – de netwerkspecialisten zogezegd.

Een inscriptie uit Kos biedt hier uitkomst: het gaat om een tekst met de sportieve successen van een lokale atleet uit Kos, die tweemaal de Hekatesia in Stratonikeia had gewonnen.[11] Daarnaast was hij blijkbaar succesvol geweest in een aantal andere festivals en competities: Kolophon, Metropolis, Nysa, Halikarnassos, Myndos en zijn vaderstad Kos. Een respectabele lijst, maar wel een met een regionaal tintje: deze atleet opereerde blijkbaar niet te ver weg van zijn thuisbasis. De inscriptie laat ons wat kanttekeningen zetten bij de globale aspiraties van Stratonikeia. Het kan toeval zijn dat de Hekatesia nergens anders genoemd worden dan in deze zegelijst. Dit suggereert dat de Hekatesia wellicht niet zo succesvol waren als gehoopt. Kos stond niet op de oorspronkelijke lijst met

Afbeelding 3. Het social network van Lagina. Google Earth view met Lagina en de 57 steden die volgens de inscriptie I.Stratonikeia 508 de onschendbaarheid (asylia) van Lagina erkende na het Senatus consultum de Stratonicensibus van 81BC (I.Stratonikeia 505).

Column 1	Column 2	Column 3	Column 4
[-]s	Delphi	[-]	Apameia before Maeander
[My]lasa	Naupaktos	La[risa]	*(=Kibotos, in Phrygia)*
[K]aunos	Elis	Oro[pos]	Ratara
[B]argylia	Heraia *(in Arkadia)*	Nysa	Xanthos
Herakleia under Latmos	Megalopolis	Aphrodei[tai] *(=Aphrodisias)*	Pinara
Alinda	Argos	Tegea	Tlos
Amyzon	Athens	Patras	Limyra
Euromos	Megara	Phieous	Myra
Hydissos	Syros	Dyme	Alabanda
Kys	Aigina	Sikyon	Demetrias *(=Damascus)*
Stratonikeia in Macedonia	Abdera	Antigonia *(=Mantineia)*	Seleukia before the Issikos
(in Chalkedike)	Tenedos	Aigion	Kolpos *(=Seleukia Pieria)*
[-]	[-] eia in Macedonia	Aigira	Kelenderis *(in Kilikia)*
[-]	Antigoneia		
Miletos	Anthedon of Boeotia	*[Column 4 repeats some of the*	
Iasos	Thebes	*cities]*	
Ephesos	Koroneia	[-]sioai	
Magnesia *(on the Maeander)*		Larisa	
Tralles		Oropos	
Abydos		Nysa	
Dardanon		Aphroditai *(=Aphrodisias)*	
Alexandreia Troas		Tegeai	

genodigden, en het regionale karakter van de zegelijst van de atleet uit Kos suggereert dat de Hekatesia-Romaia misschien niet het gehoopte effect hadden. Het festival was een boodschap voor de gehele Griekse wereld, maar die lijkt toch vooral te zijn aangekomen in de directe omgeving van Stratonikeia zelf.

Het voorbeeld van de atleet uit Kos demonstreert het potentieel, maar ook de problemen van de toepassing van netwerkanalyse voor een begrip van de verbindingsmechanismen in een panhelleens festivalnetwerk. Atleten en andere deelnemers die in deze periode bijna voltijd van festival naar festival begonnen te trekken waren cruciaal voor de realisatie van dit soort netwerken. Zij speelden niet alleen een cruciale rol als de sterren, maar dienden ook als een soort politieke en culturele mediatoren, als agonistische tussenpersonen die volgens de standaard met publieke ere-monumenten erkenning kregen voor de roem en eer die zij hun vaderstad hadden bezorgd met hun overwinningen. Voor een goed begrip van de netwerkactiviteiten moeten we de rol van de atleten en andere artiesten zichtbaar maken. Tussen welke festivals en groepen van festivals legden zij de verbindingen? Hoe sterk of zwak waren de verbindingen die ze legden? Hoe vaak bezochten atleten uit de ene stad festivals in de andere? De bronnen voor dit onderzoek bestaan vooral uit de overwinningslijsten die werden opgesteld door de organiserende steden en de individuele ere-inscripties en dedicaties van de overwinnaars, waarin hun overwinningen en titels werden opgesomd. Deze ere-inscripties werden in de loop van de tijd steeds langer en gedetailleerder. Het lijkt alsof het steeds belangrijker werd iedere overwinning individueel te commemoreren. Hiervan profiteerden de overwinnaars zelf natuurlijk het meest, maar omdat tevens de plaatsen van herkomst en de organiserende steden werden genoemd waren de teksten ook een reflectie van de immer toenemende complexiteit van het panhelleense festivalnetwerk.

Hierbij moeten we opmerken dat de atleten en artiesten zelden alleen opereerden. Vanaf de Hellenistische periode zien we dat artiesten (musici en toneelspelers) zich begonnen te organiseren in grote verbanden die waren georganiseerd als cultverenigingen voor Dionysus. Deze verenigingen of synodes waren regionale organisaties met een basis in één van de centra van de Griekse festival cultuur, namelijk Athene, Nemea/Isthmia, Alexandrië, Ionië (hoofdkwartier in Teos) en Zuid-Italië en Sicilië. Atleten organiseerden zich later, namelijk vanaf de eerste eeuw v.Chr. Uiteindelijk zouden al deze organisaties samenkomen in één grote

keizerlijke vereniging met een hoofdkwartier in Rome.

Deze synodes speelden een belangrijke rol bij het stichten en het onderhouden van het festivalnetwerk. Ze behartigden de belangen van de individuele artiesten en atleten. Ze regelden bijvoorbeeld hun privileges, maar ze waren ook het aanspreekpunt voor de festivalorganisatoren uit de verschillende steden en sloten contracten over deelnemers en over vergoedingen en prijzen. Er lijkt dus sprake te zijn van een *nested network*: de associaties waren *strong-tie networks* die opereerden binnen de context van grotere *weak-tie networks*. Reizend van festival naar festival vormden de leden van de synoden als praktische experts de link tussen festivals en steden die de festivals organiseerden. Hun kennis en expertise was nodig om het festivalnetwerk vorm te geven en te bestendigen.

Nog een categorie van netwerk experts waren de zogenaamde *theoroi* (letterlijk: 'waarnemers') of festivalgezanten. Ook hier hebben we te maken met een systeem gebaseerd op uitwisselingen tussen steden. *Theoroi* moesten namens de organiserende steden volgens een vastgestelde route langs andere Griekse steden trekken om de uitnodigingen voor deelname (*epangelia*) te overhandigen. Ze werden dan gehuisvest bij officiële gastheren (*theorodokoi*), die vaak later zelf weer uitgezonden werden als officiële waarnemers bij spelen die elders werden georganiseerd. Een belangrijke taak was het deelnemen aan de offers, offerbanketten en andere rituele taken die bij de festiviteiten hoorden. Ook lijken ze de atleten te hebben begeleid. Deze uitwisselingen kregen weer een materiële vorm: de namen van de *theoroi* werden – geografisch en chronologisch geordend – gegraveerd in lange lijsten, die zo een goed beeld gaven van de uitgestrektheid van het festivalnetwerk van de betreffende stad. Recente studies door Ian Rutherford hebben aspecten van deze uitwisseling van *theoroi* in kaart gebracht,[12] maar een analyse waarin de bewegingen en contacten van atleten, synodes en *theoroi* samengebracht worden is nog een desideratum.

Ten slotte is het de moeite waard om vanuit een netwerkperspectief te kijken naar de ontwikkelingen vanaf de keizertijd, toen Rome de centrale macht werd in het gehele Middellandse Zeegebied. In deze periode nam het aantal festivals en wedstrijden alleen maar toe, maar het is wel duidelijk dat deze steeds meer om Rome en de keizer draaiden. Veel festivals gingen een rol spelen in de keizercultus (bijvoorbeeld doordat men de keizerverering combineerde met die voor een traditionele god). Ook werden er nieuwe festivals opgezet ter ere van de keizer. De verenigingen van atleten en

artiesten werden samengevoegd en vestigden zich in Rome, waar ze in nauw contact stonden met de keizerlijke administratie. Het ligt voor de hand om te vermoeden dat de keizerlijke overheid dit proces toejuichte en zelfs bevorderde om zo meer greep te krijgen op de Griekse festivalcultuur.

We weten in ieder geval dat de keizers zich ook persoonlijk intensief met de wedstrijden en festivals gingen bemoeien. Zo was het voortaan aan de keizer om te bepalen welke prijzen en privileges aan de overwinnaars werden uitgereikt, en een recent gepubliceerde brief van Keizer Hadrianus laat zien dat de keizers zich *en pétit détail* gingen bemoeien met de festivalkalender in het gehele oostelijk deel van het Romeinse Rijk. Daarbij valt bijvoorbeeld op dat de keizer controleerde of de deelnemers daadwerkelijk de gelegenheid hadden om zich van het ene naar het andere festival te verplaatsten. Dit laat zien dat in de keizertijd de Griekse festivalcultuur inderdaad werd gezien als een samenhangend geheel van Griekse vieringen – ter ere van de Romeinse keizer. In netwerktermen zou men kunnen zeggen dat op dat moment de Griekse festivalcultuur de vorm had aangenomen van een samenhangend (*small-world*) netwerk dat gecentreerd was rond Rome.

Noten

1. Dit artikel is deels gebaseerd op de volgende werken: Onno M. van Nijf: "Athletics, Festivals and Greek Identity in the Roman East," in *Greek Athletics*, ed. J. König (Edinburg: Edinburg University Press, 2010), 175-197, en "Political Games," in *L'organisation des spectacles dans le monde romain,* Entretiens sur l'antiquite classique 58 (Genève: Fondation Hardt, 2012), 47-95; en Christina G. Williamson: *City and Sanctuary in Hellenistic Asia Minor. Constructing Civic Identity in the Sacred Landscapes of Mylasa and Stratonikeia in Karia* (PhD diss., Rijksuniversiteit Groningen, 2012) en "Sanctuaries as Turning Points in Territorial Formation. Lagina, Panamara and the Development of Stratonikeia," in *Manifestationen von Macht und Hierarchien in Stadtraum und Landschaft,* ed. Felix Pirson, Byzas 13. Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul (Istanbul: Ege Yayınları, 2012), 113-150.
   De volgende afkortingen worden gebruikt voor publicaties van inscripties:
   Iscrizioni di Cos = Mario Segré, *Iscrizioni di Cos*, I-II. (Rome: L'Erma di Bretschneider, 1993).
   I.Magnesia = Otto Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Maeander* (Berlijn: Spemann, 1900).
   I.Stratonikeia = Mehmet Çetin Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia*, 3 vols. (Bonn: Habelt, 1981-2010).
2. Zie vooral Irad Malkin, *A Small Greek World. Networks in the Ancient Mediterranean* (New York: Oxford University Press, 2011), en een themanummer van Mediterranean

Historical Review uit 2007; grondleggers van deze theorie zijn onder andere Peregrine Horden en Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History* (Oxford: Blackwell, 2000), die de nadruk leggen op het begrip '*connectivity*', en John Ma, "Peer Polity and Interaction in the Hellenistic Age," *Past and Present* 180, no. (2003): 9-39. Voor een archeologisch perspectief, zie onder andere Carl Knappett, *An Archaeology of Interaction. Network Perspectives on Material Culture and Society* (Oxford: Oxford University Press, 2011) en Tom Brughmans, "Facebooking the Past. A Critical Social Network Analysis Approach for Archaeology," in *Thinking Beyond the Tool. Archaeological Computing and the Interpretative Process*, ed. A. Chrysanthi, Flores, M. P., Papadopoulos, C. (Oxford: Archaeopress – British Archaeological Reports, 2012).

3. Mark Granovetter, "The Strength of Weak Ties," *American Journal of Sociology* 78, no. (1973): 1360-1380; Duncan J. Watts en Steven Henry Strogatz, "Collective Dynamics of 'Small-World' Networks," *Nature* 393, no. 4 June 1998 (1998): 440-442 – voor een helder overzicht: Charles Kadushin, *Understanding Social Networks. Theories, Concepts, and Findings* (New York: Oxford University Press, 2012).
4. Gepubliceerd door Otto Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Maeander* (Berlijn: Spemann, 1900). Zie ook Peter J. Thonemann, "Magnesia and the Greeks of Asia (I.Magnesia 16.16)," *Greek, Roman and Byzantine Studies* 47, no. (2007): 151-160.
5. Pierre Debord, "Questions Stratonicéennes," in *Les cités d'Asie Mineure occidentale au iie siècle a.C.*, ed. Alain Bresson and Raymond Descat, Études/Ausonius 8 (Paris: De Boccard, 2001), 157-172; Riet van Bremen, "The Demes and Phylai of Stratonikeia in Karia," *Chiron* 30, no. (2000): 389-401.
6. Een goed overzicht van Lagina is te vinden in Peter Baumeister, *Der Fries des Hekateions von Lagina. Neue Untersuchungen zu Monument und Kontext*, Byzas 6. Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul (Istanboel: Ege Yayınları, 2007).
7. *I.Stratonikeia* 505 is het *Senatus consultum de Stratonicensibus.*
8. *I.Stratonikeia* 507; de steden worden opgesomd in *I.Stratonikeia* 508.
9. Riet van Bremen, "The Inscribed Documents on the Temple of Hekate at Lagina and the Date and Meaning of the Temple Frieze," in *Hellenistic Karia. Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia - Oxford, 29 June - 2 July 2006*, ed. Riet van Bremen and J.-M. Carbon (Bordeaux: Ausonius, 2010), 483-503.
10. Ma, *Peer Polity and Interaction*, 19-21 over hoe dergelijke opsommingen van steden een weergave zijn van de *cognitive map* van een stad.
11. *Iscrizioni di Cos* EV 203 (=Syll.3 1066).
12. Zie vooral Ian Rutherford, "Network Theory and Theoric Networks," *Mediterranean Historical Review* 22, no. 1 (2007): 23-37.